

УДК 340.131

DOI 10.31732/2708-339X-2025-15-A3

ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВЛАДДЯ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1710 РОКУ

Кельбя С.Г.,

кандидатка юридичних наук, доцентка, деканеса юридичного факультету Буковинського університету
м. Чернівці, вул. Дарвіна, 2 А, Україна, 58000
e-mail: Skelba@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

ELEMENTS OF THE RULE OF LAW IN THE CONSTITUTION OF UKRAINE OF 1710

Kelbia Stella,

PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Law Faculty of Bukovinian University
Chernivtsi, Darwin St., 2A, Ukraine, 58000
e-mail: Skelba@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

Анотація. У статті аналізуються елементи правовладдя в Конституції України 1710 року. Зазначається, що Конституція 1710 року була спробою стабілізувати козацьку державу, особливо після подій Полтавської битви, і способом досягнення компромісу між соціальними та політичними силами суспільства. Конституція заклала основи існування суспільства та держави і була покликана об'єднати тогочасне українське суспільство, зберегти та розвинути державу. Водночас конституція мала на меті забезпечити стабільність національної інтеграції суспільства та зміцнити владу гетьмана в державі. Відзначається, що Конституція 1710 року складається зі вступу та 16 розділів. На відміну від сучасних конституцій, вона не була поділена на статті. Текст документа був написаний латинською та староукраїнською мовами. Конституція стала основою для важливого етапу конституціоналізму в Україні та формування Української козацької держави. Зауважується, що Конституція повністю відповідала історичному розвитку України того часу і передбачала модель держави, заснованої на реалізації природного права українців на політичне і національне самовизначення. Центральною ідеєю Конституції, яка проходить через весь її текст, є турбота про Батьківщину. Акцентується, що Конституція проголосила незалежну Українську козацьку державу республікою. Вона також заклала основи поділу державної влади та встановила демократичні процедури обрання посадових осіб. Водночас вона проголошувала державний суверенітет, визначала державні кордони, закріплювала права людини та сприяла єдності й взаємодії трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. Стверджується, що Конституція закріпила ключові принципи правовладдя, такі як рівність, законність і непорушність природних прав, а також сформувала основу для механізмів запобігання узурпації влади та порушень цілісності і суверенітету держави. Було уточнено повноваження органів державної влади та державних службовців, конкретизовано їх конституційний статус. Зауважується, що Українська Конституція 1710 року орієнтувалася на утвердження та розвиток державних ідеалів, духовних і моральних цінностей, таких як мир, толерантність, добро і справедливість, вона містила ідею побудови національної держави. У період Української козацької держави, особливо на момент прийняття Конституції, відбувалося формування національних ідеалів. Українці в той час усвідомлювали себе самостійною нацією з власною територією, історією, мовою, культурою і традиціями в межах власних державних функцій.

Ключові слова: законність, козацтво, Конституція України 1710 року, П. Орлик, права людини, правовладдя.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 8.

Abstract. The article analyzes the elements of the rule of law in the Constitution of Ukraine of 1710. It is noted that the Constitution of 1710 was an attempt to stabilize the Cossack state, especially after the events of the Battle of Poltava, and a way to achieve a compromise between the social and political forces of society. The Constitution laid the foundations of the existence of society and the state and was designed to unite the Ukrainian society of that time, preserve and develop the state. At the same time, the constitution was aimed at ensuring the stability of the national integration of society and strengthening the power of the hetman in the state. It is noted that the Constitution of 1710 consists of an introduction and 16 chapters. Unlike modern constitutions, it was not divided into articles. The text of the document was written in Latin and Old Ukrainian. The Constitution became the basis for an important stage of constitutionalism in Ukraine and the formation of the Ukrainian Cossack state. It is noted that the Constitution fully corresponded to the historical development of Ukraine at that time and provided for a model of a state based on the realization of the

natural right of Ukrainians to political and national self-determination. The defining idea of the Constitution, which runs through its entire text, is concern for the Motherland. It is emphasized that the Constitution proclaimed the independent Ukrainian Cossack State a republic. It also laid the foundations for the division of state power and established democratic procedures for the election of officials. At the same time, it proclaimed state sovereignty, defined state borders, enshrined human rights, and promoted the unity and interaction of the three branches of power – legislative, executive, and judicial. It is argued that the Constitution enshrined key principles of the rule of law, such as equality, legality and inviolability of natural rights, and also formed the basis for mechanisms to prevent usurpation of power and violations of the integrity and sovereignty of the state. The powers of state authorities and civil servants were clarified, their constitutional status was specified. It is noted that the Ukrainian Constitution of 1710 was focused on the establishment and development of state ideals, spiritual and moral values, such as peace, tolerance, goodness and justice, it contained the idea of building a national state. During the period of the Ukrainian Cossack state, especially at the time of the adoption of the Constitution, the formation of national ideals took place. Ukrainians at that time perceived themselves as an independent nation with their own territory, history, language, culture and traditions within the framework of their own state functions.

Keywords: legality, Cossacks, Constitution of Ukraine of 1710, P. Orlyk, human rights, rule of law.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми. Конституція України 1710 року є однією із перших демократичних конституцій в Україні та Європі і являє собою свідчення потужного розвитку правової культури українського народу. Вона була закономірним продовженням традиції українського державо- і правотворення попередніх епох і стала важливим елементом українського державотворення у XVIII столітті. Конституція займає важливе місце у процесах становлення вітчизняної державності та права, оскільки вона регламентувала важливі питання, пов'язані з суверенітетом і територіальною цілісністю України, визначенням повноважень Гетьмана, запровадженням загального виборчого права, розподілом повноважень між державними інституціями тощо. Водночас документом закладалися стрижневі питання правовладдя, що уособлювались із забезпеченням захисту прав особи, неприпустимістю свавільного порушення людських прав, рівністю перед законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячували увагу багато відомих учених, серед яких: І. Бойко, С. Головатий, О. Лотюк, А. Матевосян, А. Медвідь, А. Слюсаренко, О. Тодика, Ю. Тодика, М. Томенко та інші. Віддаючи належне зробленому, слід констатувати, що в працях дослідників відображено окремі аспекти досліджуваної проблематики, що суттєво актуалізує її комплексне дослідження в умовах сьогодення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Конституція 1710 року відіграла значну роль у процесах українського державо- і правотворення. Документ розглядався дослідниками здебільшого в історич-

ній площині як договір між новообраним гетьманом П. Орликом, козацькою старшиною та козаками. В науці даний документ має різне трактування, однак з урахуванням специфіки та обставин, у яких він був укладений та його значення для української державності вважаємо його Основним законом Української козацької держави. Конституція закріпила важливі основи правовладдя, що справило помітний вплив на процеси українського державотворення у наступні роки.

Метою даної статті є дослідження елементів правовладдя в Конституції України 1710 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. 5 (16) квітня 1710 року на військовій генеральній раді за участю козацтва, що відбулася поблизу містечка Бендери, гетьманом України було обрано Пилипа Орлика, який до цього обіймав посаду генерального писаря в уряді гетьмана І. Мазепи. У день виборів було проголошено угоду між новообраним гетьманом, старшиною та козацтвом. Військова генеральна рада також прийняла Конституцію Української козацької держави під назвою: «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» [3, с. 31]. В українській історико-правовій науці назва даного документа часто співзвучна із назвою «Конституція України 1710 р.», що робить наголос на Конституції саме як основному законі Української козацької держави [2, с. 17].

У Конституції України 1710 року як конституції Української гетьманської держави визначався державний устрій, принципи і порядок функціонування представницьких виконавчих і судових органів влади, розкри-

валися права та обов'язки держави, суспільства і громадян, проголошувались принципи виборчої системи в країні. Як відзначає О. Тодика, у Конституції «були поставлені і концептуальні питання державотворення, зокрема: визначення повноважень гетьмана; суверенітет і територіальна цілісність країни; проведення незалежної зовнішньої політики; введення загального виборчого права; розподіл владних повноважень між різними державними інституціями; регламентація функціонування вищих органів влади на демократичних засадах; забезпечення прав особи, неприпустимість свавільного порушення її прав; місцеве самоврядування тощо» [7, с. 56].

Сучасний вчений І. Бойко встановив, що «головним автором і редактором «Пактів та конституцій...» був П. Орлик. Також в розробці цього проєкту та ухваленні брали участь: найближчий радник гетьмана І. Мазепи А. Войнаровський, кошовий отаман Запорізької Січі К. Гордієнко, прилуцький полковник Д. Горленко, генеральний обозний І. Ломиковський, генеральний бунчужний Ф. Мирович, генеральний осавул Г. Герцик, генеральний писар І. Максимович, генеральний суддя К. Довгополий, а також інші старшини та козаки» [2, с. 18]. У процесі створення документа його творці прагнули зберегти традиції запорізьких вольностей та незалежності, як важливої основи і гаранта козацької держави. Поряд з основами народоладдя Конституція задекларувала важливі стандарти поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, що вже на той час відповідало основам сучасної демократичної держави.

Структурно Конституція 1710 року складалася зі вступу та 16 розділів. На відміну від сучасних конституцій, вона не була поділена на статті. Текст Конституції був написаний латинською та староукраїнською мовами. Юридичний аналіз її положень показує, що документ поділяється на дві частини: декларативну та матеріальну. У преамбулі Конституції описувалася історія українського народу та Війська Запорозького, висловлювалося давнє прагнення українського народу до створення власної держави та наголошувалося на відокремленні українців (козаків) від московського народу.

Основна ідея української Конституції 1710 року полягала в тому, що Україна повинна стати незалежною від Речі Посполитої та досягти повної незалежності від Московії. Як показує зміст Конституції, автори при її створенні керувалися ідеєю всіх природних прав та рівності [5, с. 13]. Проголошувалося право української нації на самовизначення і свободу від іноземного панування. Документом чітко передбачалося, що Україна по обидва боки Дніпра має бути навіки вільною від чужоземного панування [2, с. 19].

Конституція 1710 року встановила доволі передові для того часу політико-правові норми щодо цілісності українських земель на Правобережжі та Лівобережжі та непорушності кордонів України. Кордони Української козацької держави були визнані відповідно до Зборівської угоди Богдана Хмельницького з польсько-литовським урядом 1649 року та договорів України з Туреччиною і Московським царством. Територіальна цілісність України не могла бути порушена іноземною агресією або незаконними рішеннями правителів [3, с. 35].

Статті Конституції закріплювали територіальні, військові, політичні та економічні права та інтереси Війська Запорозького, а також визнання його особливого статусу. Згідно документа, гетьман та його наступники зобов'язувалися підтримувати мир, звільнити Дніпро від московських міст і фортець, звільнити землю від московського володіння і повернути її до споконвічної території Війська Запорозького [3, с. 36-37]. Це конституційне положення встановлювало важливий принцип зовнішньої політики Української держави, який полягав у недопущенні присутності іноземних військ на українській території. Такий широкий привілей, наданий Війську Запорозькому, був зумовлений потребою гетьмана у компетентних військових гарантах безпеки Української держави, яку на той час уособлювало запорозьке козацтво.

У Конституції були також закладені принципи державної влади. Документом застуджувались будь-які дії гетьманів війська Запорозького стосовно несправедливого і незаконного привласнення надмірної влади і повноважень. Важливим демократичним конституційним положенням було негативне ставлення до ідеї надмірної концентрації

влади гетьмана, яку вважали неприйнятною для державного правління і таку, що порушує права і вольності простого народу. У цьому зв'язку проголошувалось, що законодавча влада має належати Раді Генеральної Старшини – козацькому парламенту, який мав особливий порядок формування, склад і повноваження. Крім того, від кожного полку до Генеральної ради має бути обрано по одній компетентній і почесній особі. Генеральні радники обираються за погодженням з гетьманом. З обраними посадовими особами гетьман і його наступники мають радитися стосовно важливих питань цілісності держави, її добробуту і всіх державних справ. Генеральна рада збиралася тричі на рік у гетьманській резиденції: перший раз на Різдво Христове, другий – на Воскресіння Христове і третій – на день Покрови Пресвятої Богородиці [3, с. 38]. При цьому до складу представницького органу мали право входити не лише полковник з генеральною старшиною і сотниками, але й радники всіх полків, а також представники від Війська Запорозького Низового [2, с. 20].

Доволі прогресивним вважаємо розділ сьомий Конституції, який обмежував права гетьмана у сфері судочинства. Суди мали діяти незалежно. Конституція 1710 року передбачала створення Генерального суду. До його компетенції належало розгляд скарг на гетьмана, старшину, полковників, радників, знатних товаришів та інших урядовців. Самі гетьмани не мали права ні карати тих, хто вчинив злочини, ні накладати на них покарання особисто [8, с. 6]. Згідно з Конституцією, кримінальні чи іншого характеру справи мали передаватися на розгляд Генерального військового суду. У будь-якому випадку, незалежно від характеру вироку, винна сторона повинна його прийняти [6, с. 295]. Таким чином, Конституція сприяла розвитку і становленню незалежної судової влади, гарантувала неупередженість і незалежність загальних судів, забезпечувала справедливість і об'єктивність у процесі винесення вироків. Маємо підстави констатувати, що Конституція 1710 року встановила три гілки державної влади: законодавчу (Рада Генеральної Старшини), виконавчу (гетьман і Генеральна Старшина), судову (Генеральний суд).

Конституція гарантувала соціальний і правовий захист прав українських громадян. В силу своїх посадових обов'язків гетьман мав дбати про порядок у своїй Батьківщині, особливо про те, щоб військове і посполите населення не піддавалося непосильним тягарям, податкам, утискам і здирствам. Такі заходи давали можливість запобігти вимушеній еміграції з Батьківщини з метою пошуку притулку в чужих землях [4, с. 35-36]. Полковники, сотники, отамани та інша військова і цивільна старшина були зобов'язані не використовувати козаків і посполитих у панщині чи на інших приватних роботах. Також старшина не мала права використовувати працю ремісників без справедливої винагороди. Таким чином, полковники, сотники, отамани і всі військові чиновники не мали права зловживати владою чи посадовим становищем по відношенню до інших категорій населення. Контроль за гарантуванням захисту прав українських громадян покладался на гетьмана [6, с. 295].

У Конституції приділялася велика увага боротьбі з різними зловживаннями, наголошувалося на важливості справедливості та дотриманні законів у суспільстві. У документі порушувались питання пригноблення і здирництва простого населення з боку чиновницького апарату. Вони прагнули проникнути у військові та місцеві органи влади задля власного збагачення. Всупереч справедливості та закону, вони намагалися будь-якими способами отримати доступ до керівних посад. Тому було остаточно вирішено, що гетьмани повинні об'єктивно підходити до призначень на вищі державні посади. Було постановлено, що посполиті, військові та полковницькі урядовці, завжди повинні обиратися вільним волевиявленням народу.

Така широка програма соціального і правового захисту населення, включена до Конституції, пояснювалася докорінними змінами у внутрішній політиці держави, запропонованими гетьманом П. Орликом. Намагаючись врахувати досвід боротьби за національну незалежність минулих років, гетьман шукав надійну соціальну опору для об'єднання всієї України в єдину державу [1, с. 32-33]. Прагнучи забезпечити гарантії захисту найменш захищених верств суспільства, він сподівався, що це зміцнить

українське суспільство і здобуде широку народну підтримку в боротьбі з московськими військами на українській території. Таким способом було створено систему так званих стримувань і противаг. Вибори проводилися шляхом вільного волевиявлення, а обрані особи згодом затверджувалися гетьманом. Подібні положення Конституції поширювалися і на полкові вибори для обрання сотників та іншої полкової старшини.

Окремим розділом Конституції Української держави 1710 року закріплювалось соціальний і правовий захист вдів, а також жінок і дітей, чий чоловіки або батьки перебували на військовій чи іншій службі. Одинадцятий розділ документа передбачав їхнє звільнення від повинностей і громадських робіт на користь держави, які були обов'язком посполитих. Крім того, вони звільнялися від сплати повітових податків. Для цього гетьман П. Орлик планував провести ревізію захоплених старшиною земель і скасувати обтяжливі орендну плату, викупи та ярмаркові збори.

Документом передбачалось запровадження спеціально призначеного комісара, обов'язок якого полягав у проведенні загального перепису усього державного майна, наданого державним службовцям. За результатами цього перепису мав бути сформований звіт про все державне майно, надане старшині. Після цього Рада старшини з дорадчим голосом гетьмана вирішувала, хто має право користуватися угіддями і маєтностями, а хто ні. Вона також визначала розмір податків, які потрібно було сплачувати за користування ними. Крім того, гетьману і козакам суворо заборонялося звільняти заможних селян від міських і сільських повинностей, а також за допомогою гетьманських

універсалів допомагати їм уникати громадських повинностей.

З урахуванням викладеного матеріалу можемо стверджувати, що Конституція 1710 року мала велике політико-правове значення, оскільки регламентувала існування Української козацької держави та довела державотворчу спроможність українського народу. Вона закріпила суверенітет, демократію, гуманізм і справедливість та була важливим елементом боротьби за збереження Української козацької держави [1, с. 32-33]. Дотримання Конституції мало на меті сприяти утвердженню демократичної держави в Україні та соціально-політичній інтеграції тогочасного українського суспільства. Водночас документом закріплювався принцип поділу державної влади, встановлювалися принципи демократичного та договірної формування органів державної влади, визначалися їхня організація та взаємодія, а також розкривалися їхні повноваження та функції.

Висновки. Конституція України 1710 р. за своєю суттю була своєрідним суспільним договором, головною метою якого було гарантування прав і вільного розвитку українського народу. Конституція увібрала в себе ідею природного права і теоретично виразила важливі принципи правовладдя, згідно з яким козаки і громадяни повинні бути захищені законом і судом. Вона закріпила принципи поділу влади та народовладдя, декларувала принцип рівності всіх перед законом і рівності захисту судом, акцентувала на відповідності злочину і покарання. Важливе місце у Конституції відводиться ідеї збереження природних прав громадян як передумови верховенства права та ідеї політично незалежної української національної держави.

Література:

- 1.Бойко І. Генеза та сутність української національної ідеї: державно-правовий аспект. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2024. Випуск 78. С. 23-39.
- 2.Бойко І. Й. Конституція України 1710 р. та її місце в багатовіковій історії національного державотворення. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 16- 25.
- 3.Історія української Конституції / Українська правнича фундація; упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко; вст. ст. С. П. Головатий. Київ: Право, 1997. XV, 443 с.
- 4.Лютюк О. С. Конституція Пилипа Орлика 1710 року як першооснова конституційно-правових засад громадянського суспільства в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3-4. С. 30-37.
- 5.Матевосян А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 4. С. 10-15.
- 6.Медвідь А. Б. Історичні передумови конституційного закріплення прав людини у XIII-XVIII століттях:

європейська та вітчизняна теорія і практика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 292-296.

7.Тодика О. Ю. Механізм народовладдя згідно з Конституцією Пилипа Орлика. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 55-60.

8.Тодика Ю. М. Політико-правове значення Конституції Пилипа Орлика для розвитку українського конституціоналізму. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 3-9.

References:

1.Bojko, I. (2024) Heneza ta sutnist' ukrains'koi natsional'noi idei: derzhavno-pravovij aspekt [Genesis and essence of the Ukrainian national idea: state and legal aspect]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii iurydychna*, vol. 78, pp. 23-39.

2.Bojko, I. J. (2020) Konstytutsiia Ukrainy 1710 r. ta ii mistse v bahatovikovij istorii natsional'noho derzhavotvorennia [The Constitution of Ukraine of 1710 and its place in the centuries-old history of national state formation]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 4, pp. 16-25.

3.Istoriia ukrains'koi Konstytutsii [History of the Ukrainian Constitution] (1997) / Ukrains'ka pravnycha fundatsiia; uporiad.: A. H. Sliusarenko, M. V. Tomenko; vst. st. S.P. Holovatyj. Kyiv: Pravo.

4.Lotiuk, O. S. (2014) Konstytutsiia Pylypa Orlyka 1710 roku iak pershoosnova konstytutsijno-pravovykh zasad hromadians'koho suspil'stva v Ukraini. [The Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 as the primary basis of the constitutional and legal foundations of civil society in Ukraine]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, vol. 3-4, pp. 30-37.

5.Matevosian, A. (2019) Poniattia pryntsypu verkhovenstva prava na doktrynal'nomu rivni. [The concept of the principle of the rule of law at the doctrinal level. *ScienceRise ScienceRise*]. *Juridical Science*, vol. 4, pp. 10-15.

6.Medvid', A. B. (2016) Istorychni peredumovy konstytutsijnoho zakriplennia prav liudyny u XIII–XVIII stolittiakh: ievropejs'ka ta vitchyzniana teoriia i praktyka. [Historical prerequisites for the constitutional consolidation of human rights in the 13th–18th centuries: European and domestic theory and practice]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnik»*. Serii: Yurydychni nauky, vol. 837, pp. 292-296.

7.Todyka, O. Yu. (2006) Mekhanizm narodovladdia zghidno z Konstytutsiieiu Pylypa Orlyka. [The mechanism of democracy according to the Constitution of Pylyp Orlyk]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 11, pp. 55-60.

8.Todyka, Yu. M. (2006) Polityko-pravove znachennia Konstytutsii Pylypa Orlyka dlia rozvytku ukrains'koho konstytutsionalizmu. [The political and legal significance of the Constitution of Pylyp Orlyk for the development of Ukrainian constitutionalism]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 11, pp. 3-9.

Стаття надійшла до друку 15 січня 2025 року